

**Projekt rewaloryzacji parku pałacowego we Wrocławiu Pawłowicach
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu**

**ZAŁOŻENIA
PROGRAMOWO-PRZESTRZENNE**

Przygotowali:

Prof. dr hab. Tadeusz Szulc - Przewodniczący Rady Programowej Arboretum

dr Piotr Reda - Kierownik Arboretum

Wrocław, czerwiec 2007

Spis treści

I. Wprowadzenie	4
II. Lokalizacja parku	4
III. Historia zespołu pałacowo-parkowego	4
1. Dzieje majątku w Pawłowicach	4
2. Układ przestrzenny majątku	7
3. Koncepcja parku pałacowego	13
4. Stan zachowania parku pałacowego	14
IV. Wnioski i wytyczne konserwatorskie	16
V. Obszar objęty projektem rewaloryzacji	19
VI. Podstawowe dane fizjograficzne	19
1. Wartości krajobrazowo-przyrodnicze zespołu pałacowo-parkowego we Wrocławiu Pawłowicach	20
2. Park zabytkowy	20
3. Gleby parku	21
4. Poziomy wód gruntowych w parku	21
VII. Założenia projektowe	22
1. Funkcje parku - cele i zadania programowe	22
2. Grupy odbiorców korzystających z parku	22
3. Infrastruktura techniczna	22
4. Dane uzupełniające, które musi zawierać projekt	23
Wykaz cytowanych opracowań	24
Wykaz załączników:	
<i>1. Rysunek z koncepcji zagospodarowania zespołu pałacowo-parkowego w skali 1 : 1000</i>	

Szacunku dla przyrody nabieramy w miarę poznawania bogactwa jej form, różnorodności, zmienności i piękna. W każdej porze roku przyroda zadziwia nas i zachwyca nowymi elementami doskonałości, rozbudza ciekawość, wyobraźnię i uczy pokory.

Unikalność biologiczna lasu objawia się tysiącami gatunków roślin, owadów, ptaków, płazów i ssaków oraz swoistym urokiem. Las przywraca równowagę mikrobiologiczną w środowisku, kształtuje klimat, dostarcza drewna, żywic i runa leśnego.

W obcowaniu z lasem każda pora roku niesie niepowtarzalne doznania:

- wiosna – jak poranek budzi nadzieję, przywraca wszystkie odcienie zieleni, pełną gamę kolorów kwiatów, specyficzne, urzekające zapachy, niosąc powszechną radość z odradzającego się życia,
- lato – to czas, gdy rośliny w mozolnym trudzie chłoną energię słońca i przetwarzają ją w swój rozwój oraz gromadzą wokół załączków życia – owoców, nasion zapas dla inicjacji nowego życia,
- jesień - stroi się w złoto i purpurę, zagęszcza życiodajne soki i ściele kolorowe posłanie na długie zimowe miesiące, by chronić się przed nadmiernymi mrozami i przetrwać do kolejnej wiosny,
- zima - w pełni ukazuje piękno architektury oraz różnorodność form drzew i krzewów, które strojone bielą śniegu lub szronu dodatkowo ubogacają ich monumentalne i często bajeczne kształty.

Wiek XXI jest czasem przywracania szacunku i prawa naturze. Równowaga biologiczna w przyrodzie jest i pozostaje naszym najwyższym nakazem i powinnością.

Ogrody botaniczne i arboreta ukazują różnorodność otaczającej nas przyrody, piękno roślin w siedlisku, są też ważnym elementem edukacji dla młodzieży i nieprzebranym poligonem badań dla uczonych, odsłaniających ciągle nowe tajemnice życia przyrody, są też miejscem rekreacji i wypoczynku.

Utworzenie arboretum w Akademii Rolniczej we Wrocławiu jest dopełnieniem bogactwa zainteresowań naukowych, ale też stworzeniem nowych możliwości poznania dla pracowników i studentów. Jest też wielką nadzieją dla społeczności miasta i regionu

Prof. dr hab. Tadeusz Szulc

Przewodniczący Rady Programowej Arboretum

I. WPROWADZENIE

Park pałacowy we Wrocławiu Pawłowicach wchodzi w skład Arboretum - Ośrodka Badań Dendrologicznych Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.

Cały zespół pałacowo-parkowy we Wrocławiu Pawłowicach obejmuje zabytkowy pałac, otaczający go park, zabytkowy budynek tzw. „szwajcarkę” oraz przyległy folwark. Całość wpisana jest do rejestru zabytków (nr rej. 565/Wm z dn. 10.07.1996) i objęta ochroną konserwatorską. Prawie wszystkie wymienione elementy zespołu pozostają we władaniu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu i zarządzane są przez: Centrum Kształcenia Ustawicznego (pałac), Arboretum - Ośrodek Badań Dendrologicznych (park) oraz Rolniczy Zakład Doświadczalny Pawłowice (folwark). Jednie „szwajcarka” znajduje się na gruncie prywatnym poza władaniem Uniwersytetu Przyrodniczego.

W ostatnich latach dużym nakładem pracy i środków przeprowadzono remont zabytkowego pałacu oraz niektórych obiektów folwarku. Natomiast zarówno w parku pałacowym, jak i na terenach otwartych folwarku prowadzone są jedynie bieżące prace konserwacyjne i pielęgnacyjne. Obszary te wymagają rewaloryzacji i przywrócenia ich charakteru historycznego oraz rangi zabytkowego zespołu o funkcjach edukacyjnych, przyrodniczych, kulturowych i reprezentacyjnych.

Niniejsze zadanie dotyczące projektu rewaloryzacji obejmuje wyłącznie park pałacowy i jest I etapem w całościowej rewaloryzacji zespołu pałacowo-parkowego.

II. LOKALIZACJA PARKU

Park z pałacem zlokalizowany jest przy ul. Pawłowickiej 87/89, 51-250 Wrocław.

III. HISTORIA ZESPOŁU PAŁACOWO-PARKOWEGO

(opracowano na podstawie *Studium historycznego zespołu pałacowo-parkowego wraz z folwarkiem w Pawłowicach* (Bińkowska 2004))

1. Dzieje majątku w Pawłowicach

Od początku XII wieku do 1810 roku Pawłowice pozostawały w posiadaniu zakonu Norbertanów we Wrocławiu. Wraz z Zakrzowem (Sacrau) i Psim Polem (Hundsfeld) w powiecie oleśnickim, Biskupicami Widawskimi (Bischwitz) w powiecie trzebnickim oraz Sołtysowicami (Schottwitz—Burgweide) i Karłowicami (Carlowitz) w powiecie wrocławskim tworzyły połączony kompleks majątków klasztornych. Po sekularyzacji dóbr kościelnych przeszły w ręce prywatne. Pierwszym właścicielem całego kompleksu był książę Hugo von Haugwitz. Po jego śmierci nastąpił podział dóbr, które w ciągu XIX wieku kilkakrotnie zmieniały właścicieli.

Pawłowice około 1830 roku pozostawały w posiadaniu tajnego radcy dr Mensa, a następnie, około 1845 roku, jego spadkobierców. Kolejne wydania ksiąg adresowych wymieniają jako właścicieli panią von Prittwitz (w 1873 roku), Edmunda Lohkena (1876 roku) i Karla Walthera jeszcze (1886 r.).

Przełomową dla Pawłowic datą okazał się rok 1886, w którym posiadłość została zakupiona przez Heinricha von Korna – właściciela renomowanej, wrocławskiej firmy wydawniczej i drukarskiej. W tym czasie główna podmiejska rezydencja Kornów znajdowała się na południe od Wrocławia w Siedlimowicach (Schönfeld) w pobliżu Sobótki i Ślęzy. Zainteresowanie wydawców majątkami na północny wschód od miasta wiązało się z zakupem w 1851 roku przez Heinricha von Korna młyna papierniczego w Zakrzowie, oddalonym wówczas od granic Wrocławia o około 10 km.

Zlokalizowana nad rzeką Dobrą, niewielka wówczas papiernia, dzięki nowemu właścicielowi rozwinęła się w jedną z największych i najnowocześnie wyposażonych fabryk papieru na Śląsku.

Jeszcze przed zakupem Pawłowic Korn wszedł w posiadanie dóbr rycerskich w Zakrzowie, nabywając je w 1864 roku od Roberta Bahra oraz majątku w Psim Polu, które odkupił w 1871 roku od Wolfganga Moriz-Eichborna. Do czasu przejścia Pawłowic przez Korna informacje na temat majątku dotyczą jedynie folwarku, nie ma nawet wzmianki o istnieniu rezydencji, dworu, czy choćby domu zarządcy. Dlatego też można przypuszczać, że Heinrich von Korn jako pierwszy dokonał znaczących inwestycji budowlanych, mających na celu przekształcenie Pawłowic w rezydencję rodzinną.

Jak ustaliła Ewa Pękalska (1994), Korn zamówił wstępny projekt, przynajmniej fasady pałacu, u berlińskiego architekta Augusta Ortha. Jak przypuszcza autorka monografii obiektu, projekt fasady posłużył jedynie za punkt wyjścia do pracy dla innego architekta lub budowniczego, który przygotował plany do realizacji. Trudno w chwili obecnej ustalić, jaki był rzeczywisty udział Ortha w powstałej budowli. Bez wątpienia do niego należał, być może zgodnie z sugestiami zamawiającego, wybór ogólnej stylistyki budynku wykorzystującej elementy neorenesansu północnego, zwanego też niemieckim.

Wokół budowy pałacu pozostaje wiele niejasności. Nie znane jest nazwisko prawdziwego projektanta i realizatora zamówienia Korna, ani dokładnych dat budowy. Pękalska czas wzniesienia rezydencji określa, zgodnie z informacją przekazaną przez Webera (1913), na około 1891 roku. To ustalenie komplikują najstarsze mapy topograficzne z 1886 roku wydane w 1889 roku, na których widoczna jest już zabudowa w miejscu obecnego pałacu. Najbardziej prawdopodobne wydaje się, że budowlę zaprojektowano przed 1889 rokiem i być może rozpoczęto prace budowlane. Tłumaczyłoby to naniesienie na mapę dokładnej lokalizacji pałacu.

Mało prawdopodobna wydaje się, że była to jakaś starsza rezydencja. Braku jakichkolwiek wzmianek na ten temat w źródłach, jak również na częste zmiany właścicieli Pawłowic, wskazują, że żaden nie traktował majątku jako miejsca stałego pobytu.

Na przełomie lat 80. i 90. XIX wieku miało miejsce kilka ważnych wydarzeń w historii rodziny Kornów. W 1889 roku w Siedlimowicach odbył się ślub Marie - młodszej córki Heinricha i jego małżonki Heleny, z domu von Moriz-Eichborn, z przedstawicielem jednego z najstarszych rodów śląskich – Constantinem von Schweinichenem. W trzy lata później w 1892 roku Korn przekazał Pawłowice córce i zięciowi w użytkowanie. Potwierdza to fakt narodzin ich syna Hansa von Schweinichena już w Pawłowicach. Dopiero w lutym 1894 roku Heinrich von Korn połączył prawnie Pawłowice (292 ha), Zakrzów (380 ha) i Psie Pole (347 ha) w dobra o charakterze *Fideikomis* i właścicielami uczynił oboje małżonków. Znalazło to potwierdzenie w śląskiej księdze adresowej z 1894 roku.

Po kilkunastu latach pałac rozbudowano o skrzydło południowe i łącznik z przejazdem. Również w tym wypadku nie udało się ustalić czasu budowy i nazwiska architekta. Nastąpiło to prawdopodobnie między 1905 a 1910 rokiem, gdyż na mapie topograficznej wydanej w 1905 roku nie uwzględniono jeszcze zmian, a są już widoczne na planie sytuacyjnym z około 1910-1913. Stylistyka elewacji dobudowanej części nawiązuje do istniejącego skrzydła.

Wracając jeszcze do najstarszych inwestycji budowlanych poczynionych przez Heinricha von Korna, na uwagę zasługuje tzw. „szwajcarka” określana przez Pękalską (1994, 1996) jako dom służby (ryc. 9). Budynek usytuowany w południowym szeregu zabudowy podwórza gospodarczego jest już widoczny na mapie z 1889 roku (ryc. 3). Zwraca szczególną uwagę swoją, nietypową dla pozostałej zabudowy, formą architektoniczną. Jest przykładem architektury górskiej, zwanej też szwajcarską lub alpejską. Zastanawiając się nad pierwotną funkcją „szwajcarki” w Pawłowicach mało prawdopodobne wydaje się przeznaczenie jej na dom dla służby, choć oczywiście z czasem mogła przejąć taką podrzędną rolę. Według Bińkowskiej (2004) „szwajcarka” została wybudowana przez Korna jeszcze przed decyzją i rozpoczęciem prac nad pałacem. Szukając analogii z innymi budynkami tego typu należałoby raczej widzieć w „szwajcarce” np. dom dla gości, których często lokowano właśnie poza pałacem. Inną możliwością jest przeznaczenie domu dla ogrodnika. Przemawia za nią bezpośrednie sąsiedztwo z jednej strony parku pałacowego, z drugiej zaś ogrodu użytkowego, który już w 1889 roku zajmował pokaźny obszar na południe od „szwajcarki” (ryc. 3).

Dla przestrzennych relacji Pawłowic z sąsiednimi terenami, ważny jest fakt, że w roku 1907 Constantin von Schweinichen zakupił, w formie jednoosobowej własności, położone na południowy zachód od Pawłowic Biskupice Widawskie. Po śmierci Constantina w 1910 roku jedyną właścicielką wszystkich czterech majątków została Marie von Schweinichen. Ona też

doprowadziła do kolejnego przekształcenia prawnego, łącząc Pawłowice, Zakrzów, Psie Pole i Biskupice Widawskie w klucz pawłowski *Herrschaft Pawelwitz* o łącznej powierzchni 1533 ha, również w formule *Fideikomis*. W ten sposób cztery z sześciu majątków tworzących pierwotnie kompleks dóbr klasztornych Norbertanów ponownie zostało skupionych w ręku jednego właściciela. Zostało to odnotowane po raz pierwszy w księdze adresowej z 1917 roku.

Zapewne przy tej okazji niezbędne okazało się dokładne określenie granic majątku oraz klasyfikacji gruntów. Sporządzono w tym celu plan sytuacyjny zatytułowany: *Übersichtskarte der Herrschaft Pawelwitz* dokumentujący układ przestrzenny z lat około 1910-1913. (ryc. 5). O ile pierwsza data wiąże się z rokiem śmierci Constantina, to druga wynika z analizy mapy topograficznej wydanej w 1913 roku, na której widoczne są już zasadnicze zmiany w stosunku do stanu na omawianym planie sytuacyjnym. Wszystko wskazuje na to, że Marie von Schweinichen wkrótce po śmierci męża przystąpiła nie tylko do przekształceń prawnych, ale też zmieniła koncepcję przeznaczenia znacznej części gruntów.

Tak ukształtowana własność pozostawała w rękach von Schweinichen do 1945 roku. Od około 1921 roku jako nowy i ostatni przedwojenny właściciel w księgach adresowych figurował Ernst von Schweinichen.

2. Układ przestrzenny majątku

Centrum majątku pawłowskiego stanowił, jeszcze od czasów własności klasztornej, folwark znajdujący się na północ od zabudowań wiejskich, po wschodniej stronie drogi do Pruszwic (*Bruschewitz—Möwengrund*). Na najstarszej mapie, z jakiej skorzystano w trakcie opracowywania studium historycznego, pochodzącej z 1820 roku, nie zaznaczono folwarku jako kompleksu zabudowy wyróżniającego się w sposób szczególny w układzie wsi. Ważną dla naszych rozważań, informacją potwierdzoną tym źródłem jest istnienie jedynie w północno-wschodniej części majątku obszaru leśnego, który częściowo należał już do sąsiednich Pruszwic. Naszą uwagę powinien zwrócić także układ cieków wodnych, który na tym etapie nie przypominał jeszcze systemu późniejszych rowków melioracyjnych i stawów.

Na mapie okolic Wrocławia z 1879 roku możemy już zidentyfikować staw przy folwarku, u zbiegu obecnych ulic Widawskiej i Pawłowskiej, oraz prostokątne podwórze gospodarcze zajmujące południowo-zachodni narożnik późniejszego podwórza. Pozostałe elementy nie różnią się zasadniczo od występujących wcześniej. Udokumentowany tu układ majątku należy uznać za punkt wyjścia dla działań podjętych przez Korna w 2 połowie lat 80. XIX wieku. Sądząc po zmianach, jakie nastąpiły do 1889 roku nowy właściciel przede wszystkim zajął się rozbudową folwarku i pracami melioracyjnymi, które miały usprawnić funkcjonowanie gospodarstwa.

Pierwsze wyniki działań Korna widzimy już na mapie topograficznej z 1889 roku. (ryc. 3) Ogólny obrys podwórze folwarcznego w kształcie trapezu zbliżonego do kwadratu, był związany z tradycyjnie istniejącym tu majdanem, choć o mniejszych wymiarach. Jak dotąd bez odpowiedzi pozostaje pytanie, czy powiększając dawny folwark Korn wykorzystał istniejącą zabudowę, np. wspomnianą już wcześniej „szwajcarkę” w południowym zamknięciu podwórze, czy też budowla ta powstała z jego inicjatywy.

Obszerne, powiększone na północ i wschód, podwórze z wydzieloną północną częścią gospodarczą i południową parkową oraz pałacem zamykającym je od wschodu i zasadniczą częścią parku na południowym wschodzie, stała się od tego czasu centralną część majątku. Jest to jednolity kompozycyjnie zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem. Typowy dla większości śląskich majątków, w których właściciele świadomie nie rozdzielali funkcji gospodarczych od mieszkalnych i reprezentacyjnych. Najstarsza mapa topograficzna dokumentuje pierwszy etap kształtowania parku. Zajmował on, jak wspomniano, południową część podwórze folwarcznego i obszar na wschód od pałacu. Od północy, podobnie jak dzisiaj, ograniczała go obecna ul. Widawska, od południa sąsiadował z ogrodem użytkowym, zaś na wschodzie kończył się szpalerem drzew wytyczonym mniej więcej w połowie odległości pomiędzy pałacem a obecnym stawem parkowym. Jak z tego wynika obszar pierwotnego parku pałacowy był prawie o połowę mniejszy od obecnego. Jedyny podjazd do pałacu wytyczono od obecnej ul. Pawłowickiej wzdłuż południowej zabudowy podwórze folwarcznego. Staw otoczony był wówczas polami i jedynie na samych jego brzegach występowała wysoka roślinność. Już wtedy doceniano estetyczną wartość oczka wodnego gdyż z parkiem łączyła go krótka aleja spacerowa. Należy podkreślić, że obrys stawu nie uległ przekształceniom do 1945 roku i widoczna była na nim niewielka wyspa oraz cypel w części południowej.

Ze względu na późniejszy rozwój parku oraz kompleksu parkowo-leśnego, warto scharakteryzować układ przestrzenny całości majątku oraz przeznaczenie poszczególnych gruntów. Na północ i zachód od podwórze znajdowały się pola uprawne z niewielkimi skupiskami zieleni. Ta część była mało urozmaicona, przedzielona jedynie nielicznymi rowami melioracyjnymi.

Inaczej przedstawiał się teren na północny wschód, wschód i południowy wschód od zespołu pałacowego. Tutaj przeznaczenie gruntów było znacznie bardziej zróżnicowane. Pomiedzy polami występowały łąki, służące za pastwiska, w części północno-wschodniej lasy liściaste oraz nieregularne zagajniki. Naturalną wschodnią granicę majątku stanowiła droga Zakrzów – Prusowice, wzdłuż której, raz po wschodniej raz po zachodniej stronie płynęła rzeka Dobra (*Juliusburger Wasser*). Teren ten niżej położony niż część zachodnia i północna przecinał system kilku rowów melioracyjnych z niewielkimi oczkami wodnymi. Jednym z nich,

największym, był wspomniany już wcześniej, dzisiejszy staw parkowy. Równie ważną rolę odgrywały dwa stawy, być może hodowlane, na północ od zabudowy folwarcznej u zbiegu ul. Pawłowickiej i ul. Widawskiej.

Elementami świadczącymi o realizacji Pücklerowskiej koncepcji kształtowania pejzażu wiejskiego były m.in. aleje spacerowe wytyczone w różnych częściach majątku. Jedna z nich w części wschodniej łączyła prawie po linii prostej obecną ul. Okulickiego i równoległą do niej po stronie zachodniej drogę prowadzącą do lasu. Została wyznaczona w pobliżu dwóch oczek wodnych, które służyły za naturalne urozmaicenie przechadzki. Podobne funkcje musiał mieć niewielki zagajnik drzew iglastych wkomponowany w trójkątny obszar przy załamaniu omawianej alei. Druga z alej wytyczona w kierunku starego lasu na północnym wschodzie umożliwiała dojście do punktu strzelniczego. Także szpalery drzew wzdłuż jednego lub obu brzegów rowów melioracyjnych i dróg wprowadzały dodatkowe wartości estetyczne.

W części zachodniej, na naturalnym wzniesieniu terenu, ukształtowano tzw. zagajnik brzozowy (*Birkenbusch*). Zajmował on kwadratowy obszar, do którego od drogi prowadziła krótka aleja, i prawdopodobnie służył jako namiastka punktu widokowego z jednej strony na folwark i wieś, z drugiej zaś na przejeżdżające pociągi.

Mapa topograficzna z 1905 roku (ryc. 4) świadczy o radykalnych przekształceniach, zwłaszcza w północno-wschodniej i wschodniej części majątku.

Podstawowa zmiana dotyczyła systemu komunikacyjnego. W kierunku wschodnim przedłużono drogę ograniczającą folwark od północy, wytyczając w ten sposób obecną ul. Widawską, która pierwotnie nie miała połączenia z obecną ul. Okulickiego. Wyznaczenie takiej osi miało za zadanie ułatwić właścicielom komunikację z ich majątkami w Zakrzowie i Psim Polu oraz z dworcem kolejowym. W tej sytuacji brama wjazdowa na podwórze folwarczne od ul. Pawłowickiej (ryc. 10) nabrała bardziej charakteru gospodarczego, tracąc swoje znaczenie reprezentacyjne. Konsekwencją takiego odwrócenia osi kompozycji najbliższego otoczenia pałacu stało się wytyczenie nowego podjazdu do rezydencji od ul. Widawskiej, czyli od wschodu. Udokumentowana na mapie droga dojazdowa została wytyczona na lekko „esowato” wygiętej linii i zakończona przed wschodnią fasadą pałacu okrągłym podjazdem. Jego środek, prawdopodobnie już wówczas, wypełniał gazon z ozdobną kompozycją kwiatową. Wytyczenie drogi w taki właśnie sposób jednoznacznie świadczy o intencjach projektanta, chcącego ukazać oczom przyjezdnych malowniczy obraz rezydencji. Służyła temu w czasie zbliżania się do pałacu ruchoma perspektywa widokowa z ukosa, zmieniająca się i przesłaniana momentami roślinnością. Zróżnicowanie bryły budynku, bogactwo, pod względem faktury i kolorystyki, użytego materiału, potęgowały wrażenie malowniczości.

Aby bez przeszkód móc podjeżdżać powozem, także przed zachodnią fasadę rezydencji, przedłużono drogę dojazdową wzdłuż elewacji północnej i zakończono ją owalnym podjazdem przed głównymi schodami wejściowymi do holu. Zróżnicowanie rangi obu wjazdów od ul. Widawskiej i ul. Pawłowickiej jest widoczne w samej formie bramy. Zachowane do dzisiaj słupy bramy zachodniej nawiązują swoim detałem do budynków gospodarczych, zaś bogactwo i elegancja kutych, żelaznych wrót bramy północno-wschodniej wskazują na reprezentacyjny charakter. (ryc. 10, 12).

Z budową tej ostatniej bramy wiązało się wzniesienie, około 1900 roku, obecnej leśniczówki (ryc. 11). Jeszcze do niedawna istniejące na pierwszej kondygnacji budynku olbrzymie pomieszczenie kuchenne z proporcjonalnie dużym paleniskiem i kuchnią, połączone z równie obszerną jadalnią wyposażoną w piec kaflowy, jednoznacznie wskazuje na układ typowy dla domku myśliwskiego lub leśniczówki. Najbardziej prawdopodobne wydaje się przeznaczenie budynku, na co dzień na leśniczówkę, zaś w okresie polowań na dom myśliwski dla gości.

Pojawienie się funkcji leśniczego wynikało bezpośrednio z kolejnej istotnej zmiany w funkcjonowaniu majątku. Już w latach 90. XIX stulecia w danych statystycznych podawanych w księgach adresowych odnotowano znaczące zwiększenie powierzchni lasów. W okresie pomiędzy rokiem 1873 a 1891 obszar ten wynosił około 10 ha, a liczba ta dotyczyła zapewne powierzchni starego boru w północno-wschodniej części majątku. W 1894 roku obszar leśny wzrósł do 30, a w 1898 roku do 40 ha. W tym czasie musiano zalesić duży obszar we wschodniej części gruntów, na zachód od obecnej ul. Łosińskiej i ul. Okulickiego. Widoczne na wcześniejszych mapach, dotychczasowe pola pomiędzy łąkami zamieniono, wg oznaczeń na mapach, w lasy iglaste. Sądząc po obecnym drzewostanie były to raczej lasy mieszane, być może z przewagą drzew iglastych. Wg księgi adresowej z 1905 roku powierzchnia lasów w Pawłowicach wynosiła 40,6 ha, przy powierzchni parku i ogrodów 6,1 ha oraz zbiorników wodnych 1,4 ha. Liczby te pozostały niezmienione do 1922 roku, kiedy odnotowano spadek powierzchni lasu do 34 ha, natomiast wzrost parku i ogrodów do 10,4 przy niezmienionej powierzchni wodnej. Takie przekształcenie sugerowałoby, że dopiero wówczas formalnie zakwalifikowano park leśny do parku. Na podstawie tych danych statystycznych nie można jednoznacznie określić powierzchni obu parków, gdyż osobno liczone były jeszcze drogi i łąki. Wniosek ogólny, który należy wyciągnąć na ich podstawie to fakt powiększania się parku poza terenem zasadniczego parku pałacowego.

Inna bardzo ważna zmiana dotyczyła przekształceń na wcześniejszych polach uprawnych znajdujących się na wschód i północny wschód od obecnego stawu parkowego. Obszar ten zbliżony kształtem do prostokąta, rozpościerający się po obu stronach ul. Widawskiej, ograniczał od północy wspomniany już wcześniej zagajnik drzew iglastych, od wschodu rów melioracyjny

oraz łąka, a od południa łąka i dalej pola. Zgodnie ze stosowanymi oznaczeniami na mapach topograficznych miał być to park i taką funkcję powtarzają wszystkie późniejsze wydania map.

Na mapach topograficznych nie zaznaczono sieci ścieżek spacerowych. Odwołując się do stanu obecnego, nietrudno stwierdzić, że były one silnie związane z systemem cieków wodnych, przecinających park w kilku kierunkach. Prawdopodobnie wraz z pracami przy budowie wschodniego odcinka ul. Widawskiej zmieniono przebieg niektórych rowków, wzmocniono ich koryta i usypano groble. Na nich właśnie wytyczono ścieżki, częściowo w formie alej, częściowo obsadzone szpalerami drzew. Nawet nieznaczne podwyższenie punku widzenia osoby spacerującej pozwalało na uzyskanie ciekawej perspektywy widokowej na otoczenie. Natomiast roślinność pokrywająca zbocza grobli i koryt rowów miała sugerować, że były to leśne potoki. Tak ukształtowany park w pełni zasługuje na miano parku leśnego – formy bardzo popularnej na przełomie XIX i XX stulecia, zarówno w majątkach prywatnych, jak i parkach miejskich.

Plan sytuacyjny klucza majątków Pawłowickich, z około roku 1910-1913 (ryc. 6), dostarcza nam kilku szczegółowych informacji, ale też dokumentuje kolejną fazę przekształceń. Do tych pierwszych należy m.in. lokalizacja punktu strzelniczego w zachodniej części, omawianego powyżej, przeznaczonego na park terenu.

Drugim ważnym szczegółem jest jednoznaczne określenie pamiątkowej funkcji dębu i znajdującego się pod nim kamienia (ryc. 16), na północ od omawianego wcześniej obszaru. Sądząc po rozmiarach drzewa należy przypuszczać, że zostało zasadzone przez Marie von Schweinichen tuż po śmierci męża (1910). Na kamieniu narzutowym u podstawy dębu nadal czytelny jest wyryty napis: *Constantin / v. Schweinichen / Eiche*. Tak też jest on określony na planie: *Constantin Eiche*.

Spośród znaczących zmian, udokumentowanych przez plan sytuacyjny klucza majątków Pawłowickich z około roku 1910-1913 (ryc. 6), warto zwrócić uwagę na ostateczny podział podwórza folwarcznego. Część północna o trapezowym obrysie, wydłużonym na osi wschód – zachód utrzymała czysto gospodarcze funkcje i została oddzielona szeregiem zabudowań od parkowej części południowej. Sam park dopiero teraz powiększono w kierunku wschodnim, włączając w jego obszar staw. Dzięki dokładności planu możemy scharakteryzować jego kompozycję. Do pałacu prowadziły dwie drogi. Wjazd zachodni od ul. Pawłowickiej nadal miał charakter gospodarczo-komunikacyjny, a droga dojazdowa pod pałac prowadziła wzdłuż południowych zabudowań dawnego podwórza. Silnych cech reprezentacyjnych nabrał obszerny, owalny podjazd z gazonem, krzewami ozdobnymi i kompozycjami kwiatowymi. Wygląd podjazdu z tego czasu znamy dzięki fotografii reprodukowanej przez Webera (1913) (ryc. 7). Zgodnie ze stosowaną od ponad pół wieku koncepcją strefowego kształtowania otoczenia rezydencji, niezależnie od usytuowania w całym założeniu, to właśnie ona stanowiła centralny

punkt kompozycji. Wejście główne akcentowały palmy w donicach ustawione po bokach schodów. Naprzeciw nich, na gazonie, znalazł się basen z fontanną. Jej najbliższe otoczenie tworzyły regularnie rozmieszczone, niskie kompozycje kwiatowe o geometrycznych wzorach. Jednym z widocznych elementów są kępy najprawdopodobniej róż piennych. Podobną regularną kompozycją, choć mniej bogatą, poprzedzona była fasada bocznego skrzydła pałacu.

Szerokość podjazdu umożliwiała łatwą komunikację ze stajnią i powozownią w południowej części zasadniczego folwarku. Natomiast teren między podjazdem a ogrodzeniem i bramą przy ul. Pawłowickiej wypełniała raczej łąka niż parkowy trawnik. Na południe od granicznej linii zabudowań znajdował się wąski, wydłużony na osi wschód – zachód ogród użytkowy, opisany jako warzywnik, który wschodnim krańcem „wcinał się” w obszar zasadniczego parku. Pierwotną wschodnią granicę parku tworzył szpaler dębów, z których do dzisiaj zachowały się pojedyncze okazy (ryc. 15). Można przypuszczać, że środkowe z nich musiały być wycięte przy kształtowaniu jednej, centralnej polany. Główna droga dojazdowa od ul. Widawskiej i owalny podjazd z gazonem nie uległy już zmianie. Dzięki fotografii reprodukowanej przez Webera (1913) (ryc. 8) znamy wygląd ozdobnej kompozycji kwiatowej na skarpie tarasu oraz parter kwiatowy, prawdopodobnie na rzucie półkola lub koła, przed schodami na taras. Również przy tej elewacji pałacu ważną rolę odgrywały donice z agawami i palmami, wystawiane latem z palmiarni przy tarasie.

Najważniejszą osią kompozycji stała się oś widokowa pomiędzy pałacem, z centralnie usytuowaną reprezentacyjną salą, a kurtyną zieleni na wschodnim brzegu stawu. Na osi tej znalazł się taras, schody prowadzące do parku, kobierzec kwiatowy, wydłużona polana i staw. Perspektywę tę po bokach zamykały kulisowo ukształtowane kępy drzew i krzewów, zaś szczególnie atrakcyjnymi akcentami były solitery: dęby, buki, lipy.

Druga oś widokowa wiązała się z punktem widokowym na północnym cyplu stawu. Z nieznanych przyczyn na żadnej z map nie jest on zaznaczony, choć do dzisiaj znajduje się tu pawilon ogrodowy w formie sześciokolumnowego, kamiennego monoptery (ryc. 13). Niestety nie udało się ustalić daty jego wzniesienia. Można jedynie przypuszczać, że pawilon powstał w czasie ostatecznego zagospodarowywania nowej części parku, czyli pomiędzy 1905 a 1913 rokiem. Z monoptery, służącego z pewnością za rodzaj samotni, rozpościerał się malowniczy widok na staw, roślinność na drugim jego brzegu oraz ujście zasilającego staw cieku wodnego wraz z mostkiem. Wokół akwenu wytyczono główną ścieżkę spacerową. Druga ważna droga wyznaczała po linii prostej wschodnią granicę parku. Jej charakterystyczny skręt na południowy wschód w kierunku najbliższego rowka melioracyjnego można uznać za wejście do parku leśnego, o którym była już wcześniej mowa. Drugie takie wejście na teren parku leśnego stanowiła ul. Widawska oraz prostopadła do niej droga prowadząca do Dębu Constantina.

Sądząc po kolejnych wydaniach map topograficznych z lat: 1920, 1934 i 1942, tak ukształtowany park, przechodzący w park leśny i mający kontynuację w lesie, przetrwał w niezmienionej formie do 1945 roku. Również najbliższe otoczenie pałacu nie uległo przekomponowaniu.

3. Koncepcja parku pałacowego

Pomimo, że przekształcenia układu przestrzennego majątku pawłowickiego trwały ponad dwadzieścia lat, to ogólna koncepcja, zgodnie z którą tworzone park pałacowy, park leśny i leśne otoczenie rezydencji wydaje się być bardzo spójna. O ile pierwsze realizacje były udziałem Heinricha von Korna, to zasadnicze ukształtowanie przestrzeni majątku należało już do jego córki i zięcia von Schweinichenów. Poza najważniejszą inwestycją budowlaną, czyli wzniesieniem pałacu oraz wyznaczeniem folwarku, udział Korna w rzeczywistości był niewielki.

Von Schweinichenowie przekształcili swój majątek zgodnie z wciąż żywą na Śląsku romantyczną koncepcją kształtowania otoczenia rezydencji. Świadczą o tym takie elementy jak strefowa kompozycja z regularnymi, geometrycznymi akcentami w pobliżu pałacu, które następnie przechodzą w park imitujący naturalny krajobraz, by znaleźć kontynuację w niezmienionej przez człowieka przyrodzie. Około 1900 roku często wykorzystywanymi wzornikami w projektowaniu parków były prace Gustava Meyera. Uwzględniały one codzienną rzeczywistość właścicieli ziemskich, dla których poza estetycznymi walorami parków ważny był gospodarczy aspekt funkcjonowania majątków, dający podstawy ekonomiczne. Stąd zazwyczaj bliskość folwarku, z którego podwórzem sąsiadował pałac i dalej park. Zapożyczono w nich z koncepcji księcia Hermanna von Pücklera (1834) położenie akcentu na indywidualny kontakt człowieka z naturą, ograniczenie reprezentacyjnych i towarzyskich funkcji otoczenia rezydencji. Nie świadczyło to oczywiście o zaniku życia towarzyskiego, spotkań i zapraszania gości. Umieszczano ich często w domu gościnnym, a czas spędzano na rytuałach związanych z polowaniami.

Rezydencja była centralnym, choć nie środkowym elementem kompozycji strefowej. Oba owalne podjazdy przy pałacu z kwiatowymi kobiercami i roślinnością kubłową tworzyły pierwszą strefę. (ryc. 7, 8) Ozdobne krzewy liściaste i kontrastujące z nimi barwą ciemne krzewy iglaste stanowiły dopełnienie bogatej pod względem barwy, nasycenia i faktur kompozycji. Tłem dla całości były gazony, czyli często strzyżone dywany trawnikowe o jednolitej barwie.

Przy tworzeniu drugiej strefy, w zależności od naturalnego krajobrazu, w jakim znajdował się majątek, sięgano po różne rozwiązania kompozycyjne. W nizinnej części Śląska zazwyczaj wzorem był las typowy dla okolicy, z centralną polaną i stawem imitującym naturalne jezioro. O ile w pobliżu rezydencji dominowały jednobarwne trawniki, to w dalszej części parku polany

były łąkami kwietnymi o wciąż zmieniających się barwach, strzyżonymi tylko kilkukrotnie w ciągu roku. Jednym z ważnych wyznaczników tej koncepcji był dobór roślinności oparty na gatunkach rodzimych. Dla części parku pawłowskiego wykonano już inwentaryzację dendrologiczną. Nie wskazuje ona na znaczącą domieszkę drzew aklimatyzowanych, nie można więc mówić o tworzeniu tu parku w formie kolekcji dendrologicznej. Podstawą dla parku są dęby, lipy, klony, jesiony. Jednym z nielicznych okazów odbiegających od tej normy jest platan na wschodnim brzegu stawu.

Różnica pomiędzy prawdziwie romantyczną koncepcją przestrzeni Pücklera a wersją Meyera polegała m. in. na braku u tego ostatniego dalekich perspektyw widokowych kierujących wzrok spacerowicza daleko poza obszar parku. Cechą charakterystyczną była ścieżka lub droga obwodnicowa, otaczająca nieregularną linią całe założenie. Meyer zalecał by granice parku obsadzano dość gęsto roślinnością wysoką i niską, która miała tworzyć rodzaj naturalnej zasłony. Za nią bardzo często ukrywało się prawdziwe ogrodzenie, którego widoku starano się unikać. Elementy te stwarzały dośrodkową kompozycję jednoznacznie koncentrującą uwagę spacerowicza na wnętrzu parkowym i pałacu, nie zaś na dalszej okolicy.

Elementem uzupełniającym tak ukształtowany park były budynki i mała architektura. Ważną rolę odgrywał domek myśliwski - leśniczówka, przy głównym wjeździe (ryc. 11). Wybór stylistyki budownictwa alpejskiego, zawierał romantyczną symbolikę gór – rozumianych jako najbardziej pierwotny, nieokiełznany przez człowieka krajobraz. Drugim obiektem był wspominany już antyczny monopter na północnym cyplu stawu. Jego lokalizacja akcentowała w tym miejscu atrakcyjny punkt widokowy (ryc. 13).

W związku z dość gęstą siecią cieków wodnych można by się spodziewać licznych mostków. Tej szansy na urozmaicenie parku jednak nie wykorzystano. Jedyne most (ryc. 14) znajduje się na północnym dopływie do stawu i również z niego rozpościerała się malownicza perspektywa na zbiornik wodny. O funkcji punktu widokowego świadczą niewielkie, ale charakterystyczne tarasy widokowe od strony stawu. Nic nie wiadomo o istnieniu ławek wypoczynkowych czy drewnianych schronień przed wiatrem i deszczem. Wydaje się być całkiem prawdopodobne, że ta nietrwała, drewniana architektura występowała w parku pawłowskim.

4. Stan zachowania parku pałacowego

W stosunku do okresu przedwojennego nastąpiło uszczuplenie powierzchni parku. Wiąże się to z wyodrębnieniem osobnej własności wzdłuż pierwotnie południowej zabudowy podwórza folwarcznego. Jest to znacząca strata, gdyż wtedy właśnie przebiegała jedyna droga dojazdowa do pałacu od strony obecnej ul. Pawłowskiej. Likwidacja tej możliwości komunikacji

spowodowała całkowitą zmianę kompozycji terenu przed fasadą rezydencji. Nową drogę dojazdową wytyczono po linii prostej na osi: brama – wejście główne, przez co zmieniono kompozycję terenu między pałacem a ulicą. Pierwotna droga dojazdowa skręcająca za bramą w prawo, biegnąca wzdłuż malowniczej bryły „szwajcarki”, bocznego skrzydła pałacu i dopiero skręcająca pod fasadę główną, realizowała konkretne założenia artystyczne, o jakich była mowa w poprzednich rozdziałach. Wprowadzenie osiowości podjazdu powoduje efekt monumentalności i monotonii, który nie był zamierzeniem twórców.

Druga, niekorzystna zmiana powierzchni parku nastąpiła w jego północno-wschodnim narożniku. Doszło tu do wydzielenia niezależnej parceli wokół dawnego domku myśliwskiego, w wyniku czego główna brama wjazdowa od obecnej ul. Widawskiej utraciła całkowicie swoje funkcje, stając się jedynie elementem ozdobnym. W dalszej konsekwencji znikła najważniejsza kompozycyjnie, reprezentacyjna droga dojazdowa przed pałac. Likwidacja tej drogi wyznaczonej wzdłuż lekko wygiętej linii zaburzyła właściwy odbiór pałacu zintegrowanego z parkiem.

Swoje funkcje komunikacyjne utraciła także droga otaczająca park od wschodu. Północny jej koniec został zamknięty przez wyгородzenie terenu wokół obecnej leśniczówki, co spowodowało, że nieużytkowana na swoim środkowym i południowym odcinku jest trudna do przejścia. W najlepszym stanie zachowała się ścieżka spacerowa wokół stawu, natomiast zupełnie nowym ciągiem komunikacyjnym stała się droga wzdłuż północnej granicy parku. Nawet, jeżeli jest to odcinek istniejącej pierwotnie ścieżki obwodnicowej, otaczającej park dookoła, również od północy i południa, to nie miała ona charakteru głównej, szerokiej drogi. Nienaturalny, w stosunku do pierwotnego stanu, wzrost jej znaczenia, wynika z potrzeby komunikacji z północno-zachodnim narożnikiem parku i terenem dawnego folwarku. Podczas gdy wcześniej potrzeba takiej komunikacji była znikoma.

W miarę niezmienny pozostał układ cieków wodnych: rowków melioracyjnych i stawów. Na stawie parkowym nie istnieją jedynie, widoczne na wszystkich mapach topograficznych, wysepka i południowy cypel. Dewastacji uległ także most na północnym dopływie wody do stawu. W dobrym stanie technicznym zachował się monopter (ryc. 13) na północno-zachodnim cyplu stawu. Pomimo niedawnego oczyszczenia elementów z piaskowca, został już niestety oszpecony napisami.

Zmianie uległo najbliższe otoczenie pałacu. Przed fasadą zachodnią zachował się relikt owalnego podjazdu w formie basenu fontanny, natomiast po analogicznym, mniejszym podjeździe od wschodu nie ma już śladu.

W porównaniu z systemem komunikacyjnym, zdecydowanie mniejszym zmianom uległa centralna kompozycja parku. Utrzymano oś pomiędzy pałacem, tarasem i schodami poprzez

główną polanę i staw a roślinną kurtyną, zamykającą tę oś od wschodu, z okazem platana. Spośród najstarszych roślinnych elementów parku można odtworzyć linię szpaleru zamykającego pierwotnie parku od wschodu (ryc. 15). Przebieg tej linii był zaznaczany na kolejnych mapach topograficznych. Udało się ustalić, że był to szpaler dębów, sądząc po rozmiarach, będących najstarszymi drzewami na terenie całego założenia. Ich wiek należy oceniać na znacznie starszy niż czas tworzenia pierwszej kompozycji parkowej w latach 80-tych XIX wieku. Nie jest wykluczone, że dęby te pochodzą jeszcze z nasadzeń szpalerowych, jakie mogły być wynikiem XVIII-wiecznej działalności zakonu Norbertanów. Linia wytyczona szpalerem przebiegała prawie idealnie na osi północ – południe, rozpoczynając się na południu w narożniku, gdzie ogród użytkowy „wcinał się” w park. Zachowały się z niego dwa najstarsze okazy, dwa miejsca po wyciętych drzewach o podobnej średnicy pnia oraz pojedyncze młodsze dęby, którymi uzupełniano ubytki.

Zaplanowaną ważną rolę soliterów spełniają nadal pojedyncze egzemplarze dębów, buków, lip i pojedyncza sosna, natomiast cisy w sąsiedztwie pałacu stanowią pozostałość po grupach ozdobnych krzewów. Nie wydaje się by dobór rodzimych gatunków został naruszony, nadal podstawowym materiałem roślinnym są: dęby, lipy, klony, jesiony, głóg, leszczyna.

Sumując stan zachowania parku pałacowego należy stwierdzić, że kompozycja nadal posiada charakter parkowy, co w przypadku wielu analogicznych założeń na Śląsku nie ma miejsca. Natomiast w dużej części utracił cechy spójnej, artystycznej kompozycji.

IV. WNIOSKI I WYTYCZNE KONSERWATORSKIE

(na podstawie *Studium historycznego zespołu pałacowo-parkowego wraz z folwarkiem w Pawłowicach* (Bińkowska 2004), *Wytycznych konserwatorskich Miejskiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu* (2005) oraz ustaleń roboczych z Inspektorem ds. Zieleni Zabytkowej przy Miejskim Konserwatorze Zabytków.

Z korzyścią dla całego założenia byłoby skupienie w ręku jednego właściciela całości obszaru należącego do majątku pawłowickiego. Jeżeli nie jest to możliwe, powinna być zapewniona współpraca wszystkich właścicieli i użytkowników przy realizacji nowego projektu zagospodarowania terenów parkowych. Dotyczy to głównie południowego pasa podwórza folwarcznego wraz z zabudową, dawnego ogrodu użytkowego, wydzielonej parceli wokół obecnej leśniczówki oraz prywatnych parcel po północnej stronie ul. Widawskiej.

Zespół pałacowo-parkowy należy pomimo różnych funkcji terenu powiązać przestrzennie i kompozycyjnie z przylegającym od wschodu parkiem leśnym.

Szczegółowe wnioski konserwatorskie dotyczące parku pałacowego:

a) Ogrodzenie

Należy przywrócić ogrodzenie całości terenu parku pałacowego wraz z folwarkiem, zachowując bramy w ich pierwotnej lokalizacji. Jeżeli ze względów użytkowych jest to niezbędne, można wprowadzić dodatkowe bramy i furtki.

Ponieważ nie zachowały się materiały ikonograficzne dotyczące wyglądu ogrodzenia, należy wzorując się na stylistyce zachowanej bramy wjazdowej od strony ul. Widawskiej, zaprojektować nowe ogrodzenie.

Wątpliwości może budzić potrzeba istnienia ogrodzenia wzdłuż wschodniej granicy parku pałacowego, skoro zaraz za nią rozpoczyna się park leśny. Można zastosować tu niższe, bardziej „symboliczne” ogrodzenie z furtkami dla ułatwienia komunikacji pomiędzy obiema częściami.

Zlikwidowaniu powinien ulec podział siatką w południowej części podwórza. Jeżeli ze względów własnościowych nie jest możliwy powrót do odtworzenia jednej przestrzeni, to podział powinien być jedynie zasygnalizowany niskim ogrodzeniem lub najlepiej żywopłotem. Uwidoczniony powinien być kompozycyjny związek pomiędzy całą zabudową a „szwajcarką”.

Likwidacji powinno ulec wtórne wydzielenie parceli przy obecnej leśniczówce.

b) Drogi dojazdowe do pałacu

Należy odtworzyć układ dwóch podjazdów, z których główny prowadził z północno-wschodniego narożnika parku. Istniejąca tu reprezentacyjna brama wjazdowa powinna odzyskać swą pierwotną funkcję. Prowadząca od tej bramy do wschodniej ściany pałacu droga powinna mieć charakter drogi parkowej z nawierzchnią mineralną na wpół-utwardzoną.

Obecna droga wjazdowa do parku od strony ul. Pawłowickiej powinna zmienić charakter na drogę pieszo-kołową o znaczeniu dodatkowym. Planuje się, że ruch pieszy będzie się odbywał na niej bez ograniczeń, a ruch kołowy tylko okazjonalnie dla obsługi najważniejszych gości. Droga powinna mieć charakter drogi parkowej z nawierzchnią mineralną na wpół-utwardzoną. Jedynie jej obrzeże może być utwardzone w postaci 1-2 rzędów kamiennej kostki brukowej. W poprzek drogi w odpowiednich odstępach dopuszcza się poprzeczki w postaci 1-rzędowego paska z kamiennej kostki brukowej dla zapewnienia lepszej stabilności drogi.

Główną funkcję dojazdu do pałacu ma docelowo przejąć nowa droga poprowadzona przez wschodnią część folwarku od ul. Widawskiej wzdłuż bloku mieszkalnego do pałacu (patrz rysunek koncepcji zagospodarowania zespołu pałacowo-parkowego). Droga ta powinna być w całości utwardzona w postaci nawierzchni z bruku kamiennego.

Przed obiema elewacjami: wschodnią i zachodnią, należy odtworzyć układ owalnych podjazdów. Podjazd wschodni powinien mieć charakter parkowy z nawierzchnią mineralną na wpół-utwardzoną. Podjazd zachodni - pełniący obecnie funkcje podjazdu głównego powinien być w całości utwardzony w postaci nawierzchni z bruku kamiennego.

c) Ozdobne otoczenie pałacu

Punktem wyjścia dla regularnych, ozdobnych kompozycji powinny być zdjęcia ukazujące podjazdy po obu stronach pałacu. Wskazane byłoby korzystanie przy projektowaniu również z analogicznych kompozycji w innych majątkach. Takim rodzajem „wzornika” mogłaby być wielotomowa praca *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer (...)* (Duncker 1857-1883) oraz praca Gustava Meyera (1895).

Podstawowymi elementami kształtującymi przestrzeń powinny być gazony z kobiercami kwiatowymi, krzewy ozdobne oraz egzotyczna roślinność w donicach.

Należy przywrócić do działania fontannę, nawet, jeżeli odtworzenie figurki zdobiącej wylew może być trudne ze względu na brak dokładnych materiałów ikonograficznych.

Pomiędzy zachodnim podjazdem, a bramą od strony ul. Pawłowickiej należy ukształtować polanę z kulisowo nasadzoną roślinnością.

d) Układ komunikacyjny parku

Należy dążyć do odtworzenia tych ścieżek, które widoczne są na planie sytuacyjnym i mapach topograficznych. Pozostałe ścieżki, łącznie z tzw. obwodnicową powinny spełniać podrzędną rolę i być proporcjonalnie węższe od głównych. Pierwotna kompozycja parku nie wymagała licznych, dodatkowych ścieżek. Również teraz, nawet przy wzroście liczby spacerowiczów, należałoby unikać tworzenia gęstej sieci ciągów komunikacyjnych.

Droga wzdłuż wschodniej granicy parku powinna znaleźć się po zewnętrznej stronie ewentualnego ogrodzenia terenu już na terenie parku leśnego.

e) Pozostałe elementy kompozycji

Należy zachować, a od strony południowej nawet zagęścić roślinność tworzącą naturalne zamknięcie wnętrza parkowego. Poprzez szczególną dbałość o centralną polanę i osie

widokowe powinna być zaakcentowana dośrodkowa kompozycja skupiająca uwagę spacerowiczów na stawie i polanie z soliterami.

Niezbędne jest uzupełnienie szpaleru dębów przecinającego park na osi północ – południe, reliktu pochodzącego z czasu sprzed założenia parku. Nasadzenia powinny dotyczyć odcinka północnego i południowego, tak by nie zakłócić osi widokowej wzdłuż polany.

Poprzez właściwe przycięcie drzew i krzewów, odsłonięciu powinny ulec znaczące kompozycyjnie akcenty: monopter, leśniczówka, mostek, platan po wschodniej stronie stawu.

f) System cieków i zbiorników wodnych

Nie powinien ulec degradacji. Dotyczy to zarówno stawu parkowego, jak i stawu w północno-zachodniej części folwarku, o znaczeniu bardziej użytkowym niż ozdobnym.

Należy odbudować prawdopodobnie jedyny most na północnym dopływie wody do stawu. Podobnie, jak w przypadku ogrodzenia, ze względu na brak materiałów ikonograficznych, niezbędne jest przy projektowaniu posilkowanie się fachową literaturą architektoniczną z lat 80. i 90. XIX wieku.

Również wygląd przepustów i mniejszych elementów budownictwa wodnego powinien być dostosowany do stylistyki 4. ćwierci XIX stulecia.

Należy zbudować wysepkę na stawie z przeznaczeniem dla ptactwa wodnego, którą przewiduje *Projekt budowlano-wykonawczy remontu obiektów wodnych i melioracyjnych* (Majda 2003).

V. OBSZAR OBJĘTY PROJEKTEM REWALORYZACJI

Niniejszy projekt rewaloryzacji obejmuje zabytkowy park pałacowy we Wrocławiu Pawłowicach o powierzchni 7,38 ha (gm. Wrocław).

VI. PODSTAWOWE DANE FIZJOGRAFICZNE

(Na podstawie materiałów z seminarium *Stan obecny i kierunki rozwoju Arboretum Akademii Rolniczej we Wrocławiu*, Wrocław - Pawłowice, 8 listopada 2004 oraz wyników badań w ramach grantów wewnętrznych Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu w zakresie gleb i stosunków wodnych).

1. Wartości krajobrazowo - przyrodnicze zespołu pałacowo-parkowego we Wrocławiu-Pawłowicach

(M. Czechowicz 2003)

Pawłowickie założenie pałacowo-parkowe przyczynia się do podniesienia wartości krajobrazu, zarówno jego walorów estetycznych, funkcjonalnych, kulturowych, jak i przyrodniczych. Park wzbogaca krajobraz w malowniczy składnik, który ma zdolność pozytywnego oddziaływania na otoczenie.

W krajobrazie, zgodnie z tradycją, zieleń a dokładnie jej najistotniejszy element – drzewa, górują nad zabudową, pośród których dominantę stanowi często wieża kościoła lub pałacu.

Widoczny w krajobrazie park należy do największej, najbardziej zróżnicowanej oraz zwartej powierzchni zieleni w tej części miasta. Założenie parkowe jest interesujące ze względu na barwę i formę zieleni. Drzewa parku stanowią zdecydowaną, harmonijną dominantę w osobliwym krajobrazie na granicy miasta i wsi.

Poza zróżnicowaniem gatunkowym i odmianowym drzew, istotę parku podworskiego w Pawłowicach stanowi najstarszy, a zarazem najbardziej znaczący element przyrody – starodrzew złożony m.in. z rodzimych gatunków drzew.

Wartość omawianego parku w krajobrazie jest tym większa, że znajduje się on na pograniczu strefy dużego miasta, nowego osiedla podmiejskiego oraz starej wsi.

Innym walorem podnoszącym wartość założenia pałacowo – parkowego w Pawłowicach jest łączność parku z krajobrazem otwartym. Możliwość łączności terenu parku z krajobrazem otwartym stwarza naturalna przestrzeń – las oraz dolina rzeki Dobrej, granica wschodnia oraz południowo-wschodnia założenia parkowego.

Krajobraz otwarty odznacza się naturalnym szerokim widnokresem, w takim krajobrazie dominują formy wprowadzone przez człowieka, ale w swoim zasadniczym tworzywie naturalne, formy w którym dominuje głównie roślinność w postaci drzew.

Założenie pałacowo-parkowe w Pawłowicach ma swoje istotne miejsce w krajobrazie: jest cenne, ponadczasowe i niepowtarzalne. Chroniąc, rekonstruując, odtwarzając historyczne założenia parkowe, m.in. założenie w Pawłowicach ratujemy od zniszczenia fragmenty najpiękniejszych i najcenniejszych składników krajobrazów ukształtowanych przez człowieka.

2. Park zabytkowy

(P. Reda 2007)

Park ten zajmuje powierzchnię 7,38 ha. Pod względem charakteru szaty roślinnej należy tu wyróżnić osobno:

- **Strefę wejściową** - położoną od frontu pałacu, po jego zachodniej stronie. Szatę roślinną tej części tworzy mozaika zadrzewień oraz polan parkowych. W drzewostanie oprócz gatunków rodzimych zaznacza się niewielki udział gatunków obcego pochodzenia. W runie parkowym pod drzewami i na polanach przeważają gatunki traw z dużym udziałem dwuliściennych bylin o charakterze ruderalnym.
- **Strefę właściwego parku** - położoną na tyłach pałacu, po jego wschodniej stronie. Tworzą ją: duży obszar o charakterze pólneśnym, polana parkowa na osi widokowej od pałacu do stawu oraz staw parkowy. W drzewostanie przeważają gatunki rodzime, lecz w pobliżu pałacu pozostały nieliczne stare okazy drzew obcego pochodzenia. W części zadrzewionej parku na uwagę zasługuje kilkusetletni okaz dębu szypułkowego (*Quercus robur*) objęty ochroną jako pomnik przyrody. W runie tej części parku dominują gatunki związane z żyznymi lasami liściastymi w typie grądów niskich. Spotykane są także gatunki lasów łęgowych. Roślinność brzegów stawu tworzą głównie szuwary trzcinowe i turzycowe, a toń wodną pokrywa kożuch rzęsy drobnej.

3. Gleby parku

(Chodak i Kabala 2007)

Gleby parku nie są jednorodne. W jego zachodniej i południowo-zachodniej części obejmującej obecną strefę wejściową i otoczenie pałacu występują gleby antropogeniczne. Centralną część parku na obszarze polany parkowej zajmują gleby płowe opadowo-glejowe. Północno-zachodnią zadrzewioną część parku zajmują gleby rdzawe gruntowo-glejowe. Wschodnią część parku wokół stawu parkowego pokrywają gleby gruntowo-glejowe. Pod kątem typów siedliskowych lasu gleby te reprezentują siedliska od lasu mieszanego świeżego (LMśw) poprzez las świeży (Lśw) we wschodniej i środkowej części parku po las wilgotny (Lw) we wschodniej części parku wokół stawu. Gleby w parku ze względu na silny wpływ antropopresji mają podwyższone zawartości metali ciężkich względem gleb sąsiednich obszarów leśnych: miedzi (Cu), cynku (Zn) i ołowiu (Pb). Stężenia jednak tych metali w glebie nie są toksyczne dla roślin.

4. Poziomy wód gruntowych w parku

(S. Kostrzewa, A. Pływaczyk, T. Kowalczyk 2003 i 2005)

Na podstawie sporządzonych dla projektowanego Arboretum map hydroizobat określono poziomy wód gruntowych w parku na przykładzie sezonu 2004. W okresie wiosennego wysycenia środowiska gruntowego wodą - w kwietniu 2004 roku głębokość lustra wód gruntowych na terenie parku zawierała się w granicach od około 0,5 m pod powierzchnią terenu

we wschodniej części parku do około 1,7 m w zachodniej części parku. W okresie jesiennym - w listopadzie 2004 roku głębokość lustra wód gruntowych na terenie parku zawierała się w granicach od około 2,0 m pod powierzchnią terenu we wschodniej części parku do około 3,0 m w zachodniej części parku.

VII. ZAŁOŻENIA PROJEKTOWE

1. Funkcje parku - cele i zadania programowe

a) Funkcje społeczne

- **Rola ogólnodostępnego parku miejskiego**

b) Funkcje zabytkowego zespołu pałacowo-parkowego

- **Ochrona i rewaloryzacja wartości kulturowych w postaci substancji zabytkowej**
- **Funkcje reprezentacyjne Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu**
- **Ośrodek szkoleniowo-konferencyjny (Centrum Kształcenia Ustawicznego)**

c) Dydaktyka

- **Zajęcia dydaktyczne dla studentów z zakresu:** botaniki ogólnej, ekologii, botaniki stosowanej, fitopatologii, leśnictwa, architektury krajobrazu, kształtowania terenów zieleni, gleboznawstwa, hydrologii i melioracji, geodezji
- **Zajęcia dydaktyczne dla uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych z zakresu:** botaniki, ekologii

d) Badania naukowe z zakresu: ekologii, botaniki stosowanej, fitopatologii, leśnictwa, architektury krajobrazu, kształtowania terenów zieleni, gleboznawstwa, hydrologii i melioracji, geodezji

2. Grupy odbiorców korzystających z parku

a) Studenci szkół wyższych na kierunkach: architektura krajobrazu, gospodarka przestrzenna, inżynieria środowiska, ochrona środowiska, ogrodnictwo, technika rolnicza i leśna, biologia, geodezja i kartografia, geografia, geologia, architektura i urbanistyka

b) Uczniowie szkół podstawowych i ponadpodstawowych

c) Pracownicy naukowcy

d) Mieszkańcy Wrocławia i Dolnego Śląska

e) Pozostali zainteresowani

3. Infrastruktura techniczna

a) Istniejąca infrastruktura wymagająca uwzględnienia w projekcie (remont, adaptacja lub przeprojektowanie)

- budynek pałacu
- budynek „szwajcarki” (jako element otoczenia parku)
- budynek „leśniczówki”
- zabudowania folwarku (jako element otoczenia parku)
- bramy wjazdowe do zespołu pałacowo-parkowego: od ul. Widawskiej koło „leśniczówki” (dawna główna brama wjazdowa, obecnie nieczynna) oraz od ul. Pawłowickiej (czynna)
- częściowo zachowany podjazd do pałacu od strony zachodniej
- ogrodzenie parku, w szczególności zachowane fragmenty ogrodzenia historycznego
- pozostałe zachowane historyczne elementy małej architektury zespołu pałacowo-parkowego: basen fontanny przed zachodnim wejściem do pałacu, monopter i mostek przy północnym brzegu stawu parkowego
- układ wodny na terenie zespołu pałacowo-parkowego: staw parkowy wraz z systemem rowów doprowadzających i odprowadzających oraz nieczynne ujęcie wody w północnej części parku
- starodrzew parkowy wraz z dębem - pomnikiem przyrody (nr rej. 168)

b) Projektowane nowe elementy infrastruktury

- odtworzenie historycznej drogi dojazdowej do pałacu od wschodu wg wytycznych konserwatorskich
- odtworzenie historycznego podjazdu do pałacu od wschodu wg wytycznych konserwatorskich
- budowa nowej drogi dojazdowej do zachodniej ściany pałacu od strony ul. Widawskiej poprzez folwark
- budowa nowego boksu na pojemniki z odpadami na północ od budynku pałacu wg *Koncepcji programowo-przestrzennej zagospodarowania terenu Arboretum Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu (2007)*.
- budowa drewnianego pomostu na brzegu stawu parkowego
- budowa dwóch przystanków gleboznawczej ścieżki dydaktycznej w postaci utrwalonych profili glebowych: w północnej i południowo-wschodniej części parku

4. Dane uzupełniające, które musi zawierać projekt

a) Kosztorys inwestorski uwzględniający:

- Koszt rewaloryzacji parku

- Koszty rocznego utrzymania parku

b) Proponowany harmonogram rzeczowo-finansowy realizacji inwestycji

Wykaz cytowanych opracowań:

- Bińkowska I. 2004.** *Studium historyczne zespołu pałacowo-parkowego wraz z folwarkiem w Pawłowicach.* Na prawach maszynopisu, opracowanie wykonane na zlecenie Akademii Rolniczej we Wrocławiu.
- Chodak T., Kabała C. (red.) 2007.** *Gleby parku i Arboretum Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu Pawłowicach. Walory przyrodnicze i edukacyjne.* Sprawozdanie z badań w ramach grantu wewnętrznego Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu „Glebowo-wilgotnościowe uwarunkowania różnorodności przyrodniczej w dolinie Dobrej w Pawłowicach na obszarze projektowanego Arboretum Akademii Rolniczej we Wrocławiu”, Wrocław.
- Ciesielski H., Eysymontt K., Wrabec H. 1988.** *Ewidencja założeni ogrodowo-parkowego Wrocław – Pawłowice.* Na prawach maszynopisu, w zbiorach Miejskiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu.
- Czechowicz M. 2003.** *Wartości krajobrazowo - przyrodnicze zespołu pałacowo-parkowego we Wrocławiu-Pawłowicach.* Na prawach maszynopisu, Instytut Budownictwa i Architektury Krajobrazu AR, Materiały z seminarium *Stan obecny i kierunki rozwoju Arboretum Akademii Rolniczej we Wrocławiu.* Wrocław - Pawłowice, 8 listopada 2004.
- Duncker A. 1857-1880.** *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer (...).*Bd. I - XVI. Berlin.
- Koncepcja programowo-przestrzenna zagospodarowania terenu Arboretum Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.** Praca zbiorowa pod redakcją P. Redy, Wrocław 2007.
- Kostrzewa S., Pływaczyk A., Kowalczyk T. 2003.** *Ocena stosunków wodnych na terenie arboretum.* Na prawach maszynopisu, opracowanie wykonane w ramach grantu wewnętrznego AR, Instytut Kształtowania i Ochrony Środowiska AR, Materiały z seminarium *Stan obecny i kierunki rozwoju Arboretum Akademii Rolniczej we Wrocławiu.* Wrocław - Pawłowice, 8 listopada 2004.
- Kostrzewa S., Pływaczyk A., Kowalczyk T. 2005.** *Sprawozdanie z badań wykonanych w 2004 r. na terenie Arboretum - Ośrodka Badań Dendrologicznych Akademii Rolniczej we Wrocławiu Pawłowicach.* Na prawach maszynopisu, opracowanie wykonane w ramach grantu wewnętrznego AR, Instytut Kształtowania i Ochrony Środowiska AR.

- Majda J. i T. 2003.** *Projekt budowlano-wykonawczy remontu obiektów wodnych i melioracyjnych.* Na prawach maszynopisu, opracowanie wykonane na zlecenie Akademii Rolniczej we Wrocławiu.
- Meyer G. 1895.** *Lehrbuch der schönen Gartenkunst.* wyd. 3, Berlin.
- Pękalska E. 1994.** *Pałac rodziny von Korn w Pawłowicach.* Na prawach maszynopisu, praca magisterska pod kierunkiem prof. Zofii Ostrowskiej-Kęłowskiej w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Pękalska E. 1996.** *Karta ewidencyjna domu służby, tzw. szwajcarka w Pawłowicach.* Na prawach maszynopisu, w zbiorach Miejskiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu.
- Pückler-Muskau H. 1834.** *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei verbund mit beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau. Mit 44 Ansichten und 4 Grundpläne.* Stuttgart.
- Weber R. 1913.** *Schlesische Schlösser.* Bd. 3 Dresden.